

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

7

DISSERTATIONES ARCHÆOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHÆOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1965.

Opponensi vélemény:

Dr. PÁRDUCZ MIHÁLY:

Magyarország szkitakora
c. doktori értekezéséről

Az utolsó tiz esztendőben, a magyar régészek munkájaként több monográfia jelent meg. Ezek között voltak olyanok, amelyek egy-egy temető, kultúra vagy korszak, az adott pillanatban teljes, vagy nagyobb részben rendelkezésre álló tárgyi anyagát és a velük foglalkozó hazai és külföldi irodalmat is kritikailag feldolgozva olyan eredményre jutottak, amelyek egy-egy kérdést igyekeztek megoldani, de legalább is a történeti megoldáshoz közelebb vinni.

Tudományunk természetében rejlik, hogy bizonyítható, vagy logikusan megállapítható tényeket, újabb ásatási eredmények - sokszor aránylag rövid idő alatt - más megvilágításba helyeztek és korántsem tették feleslegessé a további kutatásokat, a jövőben elkövetkező, esetleges újabb feldolgozást. Így van ez a miénknél sokkal egzaktabb természettudományok terén is.

Az elmondottakból a felületesen szemlélő azt állapíthatná meg, hogy a monográfiák irásának még nincs itt az ideje. Erről azonban szó sincs. Szakterületünkön alig képzelhető el olyan monográfia, amely tudományunk állását a kézirat lezárásakor feleslegesen tükrözné, hiszen mindenképpen előzményekre - előző feldolgozásokra, sőt összefoglalásokra is - támaszkodnia kell még akkor is, ha merőben ellenkező eredményre is jut, sőt ebben az esetben még inkább.

A kutatások során készült részletközlés egymásnak sokszor ellentmondó, vagy éppen csak ellentmondani látszó eredménye, újabb hiteles anyag értékelésével, alapján véve már maga is szintézis, amely éppen a mondott okok miatt nemcsak jogosulttá, de szükségessé is teszi egy-egy monográfia megírását.

A hangsúly itt a hiteles anyagon van, vagy legalább is olyanon, amely ki-

sebb-nagyobb valószínűségi hibával hitelesen összetartozónak tekinthető, több esetben közelebbi, vagy távolabbi analógiája alapján összetartozása - több-kevesebb joggal - feltehető.

Ilyen gondolatokkal vettem kezembe Párducz Mihály: Magyarország szkítakora c. akadémiai doktori értekezését, s ha nem így vettem volna, részletes elemzésénél több esetben is ezekre a gondolatokra kellett volna jutnom. Érdeklődésemet csak növelte az, hogy szerző a kor beható tanulmányozásával már közel negyedszázad óta foglalkozik, részint terepen végzett gondos megfigyelésű ásató munkájával, részint igen termékeny irodalmi munkásságával. Egymástól el nem választható mindkét munkájának nemcsak közvetlen tanuja voltam, de az első lépések megtételében szerény segítséget is nyújthattam számára. Alkalmam volt tehát lelkiismeretes munkáját alaposan megismerni.

Párducz Mihály azok közé a kutatók közé tartozik, akik kevesebb bizonyíték utmutatása alapján leszűrt eredményeiket, megállapításaikat nem tekintik változhatatlannak, hanem jobban megfigyelt és biztosabb kapcsolatokat mutató újabb anyag ismeretében, előző álláspontjukat meg is merik változtatni nemcsak sajátmaguk, de a tudományos nyilvánosság előtt is.

A magyar régészeti irodalomban nem az ő munkája az első, amely a szkítakor emlékeivel foglalkozik, de mindenesetre első abban, hogy az eddigieknél általánosabb keretben a korszak minden megnyilvánulását figyelembe vevő - a nem erőltetett lehetőségek határain belül - új szintézist ad, e kor hazai irodalmában úgy, hogy nemcsak a kultúra fejlődését, de a feltehető előzményeket sem téveszti szem elől.

Annyi máris látszik, hogy a kor nem ad egységes képet. A Dunántulon éppen ezért szerző csak Hallstatt-D kulturáról szól ugyanakkor, amikor az ország többi részén Alföldi szkítakori kulturáról beszél. És ez érthető is. Mutatja azt, hogy a Dunántul, bár érik szkítakori hatások, azok nem olyan erőteljesen jelentkeznek, mint az ország többi részén.

Ezt a képet a tápiószelei temető feltárásának több éven át folyt munkája mellett a Szentés-vekerzugi temető leletanyaga és mindazon problémáknak vizsgálata igyekszik hitelesíteni, amely az Ártádon előkerült kimagasló újabb, de az eddig elő-

került szórvány leletekkel együtt az eddigi eredményektől eltérő megállapításokra vezettek.

+

Az értékelés célja: új szintézis körvonalainak lerakása. Szerző maga mondja, hogy az eredmények egy része hipotézis, a további kutatások elősegítésére, de egy részük véglegesnek tekinthető.

Nem hiszem, hogy a logikus hipotézisek jogosultságát tudományunk tereén bárki is kétségbe vonhatná, ha arra gondol, hogy a gondolkozás törvényeit szigorúan betartó matematika nagy eredményei is igen sokszor hipotéziseken épülnek fel és alkalmazott eredményeikkel egy világot le lehet rombolni.

Mi régészek szerényebb igényűek vagyunk s megelégszünk azzal, ha az előttünk dolgozók - legalább is pillanatnyilag helytálló - eredményeit építő szándékkal lerombolhatjuk.

Párducz Mihály azzal a tapintattal nyúl hozzá a régi eredményekhez, amivel a megjelenés idejében meglevő munkalehetőségek ismeretében egyedül helyes. Munkamódszerét - a leleteket összehasonlító, sohasem erőszakolt - vizsgálata következetesen megszabja. Ezen alapszik munkahipotézise is. Munkamódszerének, már a szarmatakor emlékeit összegyűjtő három kötetes monográfia megírása óta az a legjellemzőbb sajátossága, hogy úgy, mint az ásatási jelentésekben, mindig a régészeti anyag mutatta uton haladva, az anyag formáját, eredetét, elterjedési körét gondosan vizsgálva jut el összefoglalásához, amennyiben az anyag és a többi források engedik társadalmi, történeti szintézishez.

Módszere idők során mindegyre finomult, elemzése nagyobb terjedelmű, anyagismerete nagyobb lett és ezzel együtt az eredmények is tisztábban megrajzolható történeti képhez vezettek.

A doktori értekezés is alapjában véve ezt a módszert követi.

A tájékoztató bevezetés (I. 1-5), majd az Ártádon folyt kutatás története (II. 5-22), végül valamennyi ott előkerült lelet rövid ismertetése (III. 22-38) után

tér át a leletek formatörténeti vizsgálatára (IV. 38-220).

Minthogy az Ártádon előkerült minden leletnek kulturtörténeti helyét és kronológiai helyzetének megállapítását kívánja tüzetesen vizsgálni, alapvetően fontosnak tartja a felszereléssel – a valószínűleg sirmellékletekkel – kapcsolatos kérdések tisztázását.

Ezért veszi sorra a IV. fejezetben valamennyi előkerült tárgyat, amelyeknek csak egy része származik ugyan jól megfigyelt leletekből, de a szórványosan előkerült leletek is sokat jelentettek a típusok megállapításánál. Az újabb leletek és a hozzáférhető irodalom gondos összevetésével sorra kerülnek itt a zablák, phalerák, fokosok, lándzsahegyek, védőhüvelyek, pikkelypáncél, pajzsdudor, kupos aranykarperecek, szárnyas bronzbalta, gömbölyű-, illetve kettős-kupos gyöngyök, aranyszalag, aranyrozetták, hydria, bronzbogrács, minden szempontra kiterjedő pontos elemzéssel. Kiterjed ez nemcsak a formák analógiájának gondos keresésére, de a kronológiai helyzet tisztázásán kívül az egyes tárgyak eredetkérdésére is. A formatörténeti vizsgálatok azt mutatták, hogy a tárgyak egy része a Szovjetunió steppe, vagy erdős-steppe övezetéből származik, vagy onnan származó tárgyak helyi utánzata. Ezek mindenekelőtt a vaszablák, illetve zablapálcák, s vasfokos, a pikkelypáncél és talán a ruha, vagy sapkadiszként szolgáló aranyrozetták.

Helyi, tehát valószínűleg a Kárpátmedence területének ősi formakörében gyökereznek a lószerszámokat díszítő phalerák, a vaslándzsahegyek, a bronz pajzsdudor, a kupos végű aranykarperecpár, az aranyszalag (diadéma?) és a bronzbogrács. S végül, amint Szilágyi J. György megállapította, spártai műhelyben készült bronz hydria. Kérdéses maradt az aranygyöngyök származása, bár talán több jel szól amellett, hogy ezek is pontusi eredetűek. Tulajdonképpen ennek a fejezetnek gondos kidolgozásán – amely szétágazásai miatt csak mozaikszerű lehet – épül fel a további szintézis.

+

Az V. fejezet (221-241) a hazai szkitakori keramika, eddig alig észrevett főtípusait: a kettőskupos "Villanova" típusu, a behajló és kihajló peremű durva, hordó és virágcserep alakú edényeket, a behuzott peremű tálakat, magasfülű bögréket,

palack-edényeket, korongolt edényeket - ilyen alaposággal először - elemzi. Ezekből az ártándi leletben ugyan alig van valami, de az összefüggések megértéséhez az itt elemzett valamennyi típus hozzájárul, de részletesebb feldolgozásuk is szükséges lenne, akár önálló tanulmányban is.

+

A VI. fejezetben tárgyalt szkita állatstilusu tárgyak körének (285-304) vizsgálata nem kevésbé fontos. Ezzel talán nem lesz felesleges kissé behatóbban itt is foglalkozni, mert nemcsak tipologiai, de társadalmi, sőt etnikai szempontból is többet mond az eddigieknél.

A hazai területnek a Szovjetunió déli részeivel való kapcsolatát bizonyítják a szkita állatstilus motivumaival diszitett tárgyak. Ez teszi teljessé a Kárpát-medence és a Szovjetunió déli részének érintkezéséről rajzolt képet. Nemcsak az eddigi megállapításokat erősíti, de etnikai kérdések felvetését is lehetővé teszi.

Az Alföldi szkitakori kultúra területén az állatábrázolás széleskörű. Egyes tárgytípusokon éppen az állatábrázolás alkalmazása a legjellemzőbb sajátosság. Ilyenek:

1. A tükrök. A nyél végén kétoldalt helyezik el a kosfejű, párdücalakot, nyugvó szarvasfigurákat. Eddig 11 ilyen tükör került elő négy változatban a Kárpát-medencében.

2. Fettich még csak 10 olyan lelőhelyet ismert, ahol állatalakos diszű keresztalaku tegezdiszek kerültek elő. A szerző - Fettichével együtt - már 20 leletet említ.

A Fettich elemezte alakok közül a kampóscsőrű ragadozó és a lóalak mellő része fontos. Az előbbi leggyakoribb, más rendeltetésű tárgyakon is. A motivum igen jellemző. E diszítések eredete Olbia, amelyre Horedt moldvai felismerhetlenségig stilizált példányainál is gondol. A mátraszelein ló van, mint zabláink egy részén.

3. Az egyélű kések, tőrök elég gyakran csontmarkolatuak, s ezeket néha

hajlitottcsőrű, ragadozó madárfej disziti. Ez a disz monumentálisabb alkotásokon is kedvelt. A vekerzugi, penci, nagyhalászi leleteken kívül az aldobolyi kard érdemel említést, nemcsak azért, mert ez volt az első szkitakori lelet, de mert helyi és keleti szkita elemek keverednek rajta.

4. Nyolc lelőhelyről származó sátor, vagy kocsidisz - áttört diszű csörgők, 15 állatalakos póznadisz egészítik ki a szkita típusú tárgyak körét. Utóbbiak közt egy madáralakos, a többi vagy nyugvó szarvas, az aszódi példányon két kicsinyével. Ilinszkaja szerint a legkorábbiak (VI. század) a Kubán vidék archaikus szkita kurgánjaiból valók. Itt van a leletek legkorábbi használati centruma. A későbbi (VI. század közepe, 2. fele, V. század eleje) a Szula vidéke.

A magyarországi példányok (első csoport) kapcsolata a Szula-vidékkel nem kérdéses (Ilinszkaja szerint), de helyi készítési központok is kialakulhattak.

5. Legnagyobb feltűnést keltettek az aranyszarvasok. Zöldhalompusztá, Tápiószentmárton, Sepsziszentgyörgy (női sirból). Fettich a legalaposabban foglalkozott ezekkel. Cslenova szerint a tápiószentmártoni erősen hasonlít a Pontus-meléleti legrégebb (VI. sz.) szarvasokhoz, de vannak eltérő vonásai is. Az első lábaira leroskadó szarvas megvan a Pontus északi partvidékén és Kobánban.

+

Az eddig csak kis, de etnikai szempontból legfontosabb részében részletezett elemző vizsgálatok eredményeit foglalja össze a szerző a VII. fejezetben (304-394).

Megállapítja, hogy az ártándi leletek, ugyanugy, mint a vekerzugi és a többi eddig ismert - de még nem publikált - leletek eredetük szempontjából nem tartoznak ugyanazon kultúra körébe. Ennek ellenére a legfontosabb darabok és a kerámia főtípusainak összehasonlító vizsgálata, a szomszédos területek és kulturák kapcsolatának az eddiginél határozottabb megfigyelését tették lehetővé.

Mindezek alapján a szerző szükségesnek látta, hogy hazai szkitakorunkkal kapcsolatban az alábbi kérdéseket újra felvesse:

1. Hazai szkitakorunk abszolút időrendje. 2. A Kárpátmedence szkitakori csoportjai, illetve kulturái. Ezek egymáshoz való viszonya. 3. Szkitakori kulturáink keleti kapcsolatai. 4. Az Alföldi szkitakori kultúra nyugati határa, illetve a szkitakori kultúra nyugati hatásának kérdése.

Kétségtelenül egyik legfontosabb eredménye az előttünk fekvő munkának, hogy a hazai és külföldi kutatások eredményeinek értékelésével közelebb tudott jutni a hazai szkitakor abszolút időrendjének megállapításához (304-311).

Az ártándi lelőhely két zablapálcá tipusa, ezeknek kétségtelenül meglevő kapcsolata a dnyepervidéki vas- és csontzablákhoz, - szolgálnak alapul a kronológiai megállapításokhoz. Jesszennek és Ilinszkiának ezzel a tárgykörrel foglalkozó munkái teremtették meg az alapot arra, hogy a szerző a Szovjetunió déli területével való összeköttetés szempontjából, ezt az eddig nem értékelt új tárgytypust is felhasználhatta. Jesszen III. zablá-, továbbá a II., IV., V. (állatalakos) és a vaszablapálcák típusai olyan kapcsolatokra világítottak rá, amelyek révén az erdős steppe és részben a steppe terület már régóta ismert nagy lelőhelyeivel való közvetlen érintkezés tételezhető fel.

Nagyenyeden és Ártádon a Jesszen-féle vaszablapálcák pontos másai, vagy azok közel egykoru helyi utánzataival találkozunk. Az egyik végén kissé hajlitott és a teljesen egyenes rudacska alakú, három fülecses zablaldaltagokról van szó, amelyek archaikus nagy szkita kurgánok (a Kelermeszi, Kosztromszkajai, stb.) legfiatalabb zablaréteget alkotják s amelyek mindkét változata az említett kárpátmedencei lelőhelyeken megvan.

A Szovjetunió déli területrészeinek e nagy kurgánjait általában az 590-570 közötti időkre helyezik. De itt még bronzzabla szájrészekkel társulnak a vaszablapálcák. A Kárpátmedencében bronz zablaszájrészek már nem lépnek fel, úgyhogy e zablapálcák erdélyi és alföldi feltűnését egy-két évtizeddel későbbi időre, 560-550 közé kell helyezni. Ez az időhatározás Nestoréhoz képest (i. e. 600, Erdély vonatkozásában), már jelentős eltolódást mutat.

Az a tény viszont, hogy Ártádon az Alföldi szkitakori kultúra ivelt oldaltagu vaszablája is megvan arra mutat, hogy Erdély és az Alföld szkitakora kö-

zött nagy időkülönbség nincs. Erről az u. n. vekerrugi típusu zablakészletről a szerző kimutatja, hogy keleti, elsősorban csont, kisebb mértékben vas előképekre megy vissza, amely előképek ugyancsak a hivatkozott déloroszországi kurgánok legfiatalabb zablareteg típusaihoz tartoznak.

Az összeerősítés módja e zablák szerkesztésének helyi elemeit jelzi. Ezek érvényesülése időt kívánt ugyan, de nem jelentett egy-két évtizednél hosszabb időt. Mindezeket figyelembe véve, az erdélyi és alföldi szkitakor kezdete között oly csekély különbség van, hogy az utóbbinak kezdetét a szerző 550-530 közé helyezhette.

Nem kevésbé lényeges kérdés a Szovjetunióval való közvetlen kapcsolat időtartama. A vekerrugi típusu zablaláncok egyik változata "S" formájú. Ennek eredetét a szerző a Szovjetunió déli területein a VI-V. századok fordulóján fellépő kétlyuku bronz zablák, ugyancsak "S" formájú zablaláncjaiban keresi. Ennek alapján is a két terület közötti közvetlen érintkezés idejét kb. 60 esztendőre becsülve, legfeljebb i. e. 480 körüli időkhöz hozza le. A fenti időhatározás keretébe beleillenek azok a kronológiai adatok is, amelyeket Fettich Nándor néhány kiemelkedő szkita tárggyal kapcsolatban (pl. zöldhalompusztai és tápiószentmártoni aranyszarvasok, mátraszalai bronzból készült, keresztalaku tegezveret, stb.) meghatározott. Nem mondanak ennek ellent magának az ártándi leletnek fontosabb darabjai sem, mint amilyenek a hydria és a bronzbogrács.

A lehetőségig teljes gyűjtés alapján jutott a szerző arra a megállapításra (VII. 2. szakasz: 311-341), hogy a Kárpátmedence területén belül az őslakosság mozaikszerű képe vezette az eddigi kutatást (s nem kivétel ez alól a szerző sem), amikor igyekezett e területen belül nagyobb egységeket körülhatárolni. Fettich Nándor, Bottyán Árpád és a szerző csoportjai egyrészt pl. tiszavidéki, erdélyi és dunántuli (Fettich és részben a szerző felosztása), másrészt kárpátukrajnai, erdélyi és alföldi; ez utóbbin belül alcsoportok (Bottyán felosztása) tisztán tükrözik ezt a törekvést.

A felosztás alapjául főként, az egyes területeken a szkitakorban uralkodó temetkezési szokások szolgáltak. E csoportokat a tárgyi emlékekben jelentkező

jellegzetes szkita leletek alapján elsősorban a szkitáknak tulajdonították.

A szerző éles különbséget tesz a szkita és őslakosréteg között. Megállapítja, hogy a szkita befolyás (amely mögött keleti etnikumot is feltételez) a Kárpátmedencén belül egységesnek tekinthető. Ez a közvetlen érintkezés ideje alatt folyamatosan érte a területet. Az egyes területrészek között csak abban van különbség, hogy egyrészt a szkita befolyás milyen erős, vagy korábban érvényesül-e (pl. Erdély és az Alföld, vagy az Alföld és Kárpátukrajna kapcsolatában). Erdélyhez és az Alföldhöz képest Kárpátukrajna, illetve Dunántul peremterületnek tekinthető.

A feltételezett keleti etnikumot, amely származhat az erdős steppéről, a steppéről, vagy mind a két helyről, a temetkezési szokások mögött is keresi. De amennyire világos a kép, amikor a jellegzetes szkita tárgyakat kell e hagyatékból kiválogatni, annyira zavarossá válik, amikor a keleti eredetű temetkezési szokásokat és a hozzátartozó etnikumot kell meghatározni.

Ennek elég rögös, de módszertanilag mégis egyetlen járható útja: mindkét területen figyelemmel kísérni a temetkezési szokások fejlődésének, alakulásának hosszú és bonyolult folyamatát.

A vizsgálatot a Kárpátmedencében a bronzkor közepétől kezdve végzi el, Kárpátukrajna, Északkelet-Magyarország, az Alföld többi része és Dunántul területén. A hazai közép- és későbronzkori, sőt a vaskorelei kutatás mai állapotában ilyen vizsgálat teljesen kielégítő eredménnyel még nem lehetséges. A legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy legkevésbé világosak a szkitakort (Hallstatt D) közvetlenül megelőző Hallstatt C periodus viszonyai.

Az kétségtelenül bebizonyosodott, hogy valamennyi szkitakori temetkezési szokásnak (kivéve talán a halomsirokat) megvannak a helyi előzményei. S amikor az Alföld területén elsősorban a zsugorított és hamvasztásos, Kárpátukrajnában és a Nyírségben a hamvasztásos, a Körös és Maros-közi területen a hamvasztásos, zsugorított csontvázas és nyújtott csontvázas temetkezésekről beszélhetünk, akkor a vatyai, füzesabonyi, gyulavarsándi halomsiros, stb. kulturák, majd később e kulturák mozgásából keletkezett keveredések a szkitakor valamennyi temetkezési formájára szolgáltatnak példákat.

Figyelemreméltó kísérlete a szerzőnek, hogy az Alföld területén a Halstatt C idején uralkodó viszonyokat is igyekszik a lehetőségekhez képest meghatározni. Rámutatott arra, hogy a Tompa által feltárt füzesabonyi Hallstatt B-C koru preszkita temető anyagához több csongrádmegyei lelőhely kapcsolható. De a Felső-Tisza-vidéken (Mezőcsát), sőt talán Kelet-szlovákiában (Somotor) is vannak idesorozható lelőhelyek. Ugy látszik, hogy e temetőkhöz kapcsolható anyagi kultúra köre jóval nagyobb kiterjedésű, mint azt eddig gondoltuk.

E vizsgálatok azt is megmutatták, hogy a keleti etnikumot meghatározni csak a temetkezési szokások alapján nem lehet. Ezt az sem teszi lehetővé, ha a Szovjetunió déli területén, az anyaterületek temetkezési szokásait vizsgáljuk (VII. 3. szakasz: 341-382). Kiderült, hogy a szórthamvas temetkezés a dnyepervidéki erdős steppe területén, már az archaikus szkitakorban (sőt részben már azt megelőzően is) megvan; a steppén pedig a szkitakort megelőző időktől kezdve a Ny-K irányításu nyújtott csontvázas temetkezés elég általános.

A keleti etnikum meghatározásához tehát a temetkezési szokásokat és a sirmellékleteket egyaránt számításba kell venni. Döntőbb lehet egy-két esetben a temetkezési szokás is. Pl. a lótemetkezések, vagy az u. n. békafekvés, amikor a hanyattfekvő holttest lábai rombuszszerűen vannak felhuzva, vagy amikor a derékig hanyattfektetett holttest lábai zsugorítva vannak. Minden valószínűség szerint keleti eredetű temetkezési szokások ezek, de már a preszkita korban is jelentkezhetnek hazai területen is. Természetesen számba kell vennünk az antropológiai vizsgálatok eredményeit is.

A fentiek alapján kísérrelhetjük meg a szkita etnikumu sirok kiválasztását (ilyenek lehetnek a mátraszelei, az egreskátai, a vekerzugi 2., 120., stb. sirok).

A fenti megállapítások részletes és adatszerű igazolása is megvan a VII. fejezet 2. és 3. szakaszaiban. Ezekből nem kívánunk itt részleteket bemutatni, csupán a végeredményeket foglalnánk össze. Szeretném itt felhívni a figyelmet arra, hogy az itt külön nem ismertett adatok alapján magának ennek a kérdésnek - mondhatnám több korszakra is kiterjedő - vizsgálata valóban megéri a fáradságot.

A szerző elfogadja a többé-kevésbé elhatárolható erdélyi csoport különállását. Az egész Alföldet a szkita befolyás szempontjából egységesnek tekinti és Alföldi

szkitakori kultúra néven kívánja az irodalomba bevezetni. A helyi őslakosság eltérő eredetére mutatnak a jellegzetes szkita tárgyakat nélkülöző és az Alföld területén eltérő temetkezési szokásokat őrző temetkezések (pl. a zsugorított temetkezés szinte az egész Alföldön). Ez utóbbiakra építette Bottyán alcsoport beosztását (a zöldhalompusztai, tápiószentmártoni és gyomai). Ezek azonban nem jelentenek szkita törzset, illetve más jellegű szkita csoportokat.

Bizonyos tekintetben kérdéses Északkeletmagyarország és Kárpátukrajna helyzete. Ugy látszik, hogy a jellegzetes szkita tárgyak az Alföldi szkitakori kultúrából jutnak el a Nyírségbe és rendkívül szórványosan Kárpátukrajnába. Ez a disszertációban elmondottak alapján igazoltnak látszik ugyan, de nem volna felesleges néhány jól kiválasztott példával bizonyítani, valószínűsíteni. Helyi kialakulásuk és fejlődésük (némi lausitzi befolyással) látszik valószínűnek. Mind több adat mutat arra, hogy a szomszédos podoliai területtel jóval kisebb volt az érintkezése pl. Kárpátukrajnának, mint az Alfölddel. A rendkívül kevés jellegzetes szkita tárgy miatt az is kétséges, hogy jelentősebb szkita befolyás érhet-e? Emiatt is, de meg az egész területen kizárólag uralkodó (helyi eredetűnek látszó) hamvasztásos (urnás és szórthamvas) temetkezés miatt a szerző is elfogadja e terület különállását, az Alföldi szkitakori kultúrával szemben. De a Kustánfalvi elnevezés helyett Kustánfalva-Nyírségi kultúra elnevezést javasol, mégpedig azért, mivel a csoporton belül a Nyírség (és talán a Hernádtól keletre eső, a szerző által ehhez a csoporthoz csatolt területek) a jelentősebb, a leletanyag gazdagság és lelőhelysűrűség tekintetében.

Hasonló a helyzete Dunántulnak, bár ott talán az Alföldi szkitakori kultúra erőteljesebb kulturális és etnikai befolyásával számolhatunk. Kétségtelennek látszik, hogy a keletalpesi, talán kissé provincializált Hallstatt D kultúra leleteit tartalmazó temető, lelőhelyek az uralkodók. Közöttük eddig csaknem kizárólag szórványosan jelentkeznek a jellegzetesen szkita leletanyag. De egyrészt a Dunához már közeleső szabadszállási nagy szkitakori temető, másrészt a budajenői hamvasztásos szkita sír azt gyaníttatják, hogy a Duna jobb partját kísérő széles sávban is remélhetünk jelentősebb, az Alföldi szkitakori kultúrához tartozó temetőket.

A Kelet felől érkező befolyás bizonyítékait a szerző összefoglalva, megál-

lapithatta, hogy hazánkban olyan nagyszámu a jellegzetes szkitastilusú tárgy (póznavég, tükör, tegezveret, stb.) amennyi egyetlen közép-európai csoportban sincs. Talán a rendszeresebb kutatás az oka, de valószínű, hogy Kárpátukrajna és az Alföld viszonyában a kép állandósulni fog. Északmoldva a szkita befolyás nyugati útja tekintetében döntő. Ezért itt még több leletre számíthatunk,

Jellegzetes szkita tárgyak közül: harci fokos, keresztalaku tegezdisz, bronz tükör, póznavégdiszek, hadijelvények, állatstilusu csonttárgyak, aranyzarvasok, bronz- és vas pikkelypáncél, bronzüst, török, illetőleg kardok olyan mennyiségben kerültek elő, hogy szinte elképzelhetetlen ilyen nagyszámu elterjedés, ha azt csupán a helyi lakosság izlése kívánta volna.

A Szovjetunió déli területével az V. század első harmadától kezdve a rendszeres kapcsolatok valószínűleg megszűnnek. Az V. század elején is megszakadt már a kapcsolat, de azért a szórványosan jelentkező kétlyuku bronz zablapálca, kisméretű érintkezést jelez. Ezután zajlik a helyi őslakossággal való egybeolvadás folyamata, amelynek végén szkita-őslakós-kelta elemekből ötvöződik a lakosság (Hódmezővásárhely-fehértói telep).

A fejezet 4. része az Alföldi szkitakori kultúra nyugati határával, illetve nyugati kapcsolataival foglalkozik (382-396).

A dunántúli - ma már kétségtelenül egyértelműleg pozitíve megállapítható - hatást a régészeti szakirodalom nem mindig ítélte meg egyformán, holott annak jelentőségét nemcsak ott, de még távolabb fekvő területeken is bizonyítani lehet.

Kromer, Gabrovetz, Foltiny tanulmányai Burgerland, Alsó- és Felső-ausztria, Karinthia és Szlovénia területéről közölnek olyan leletanyagot, amelyek kétségtelenül mutatják az összefüggéseket, részben még a temetkezési szokások tekintetében is.

Bronz nyílhegyek, "S" formájú füles diszek, ökörfej, lófejű horogkereszt (Magdalenska gora, Toplitze, Brezje; Kromer, V. század), zablák, phalerák (Gabrovec: Délkeleti alpi vidék), háromélű bronz nyílhegyek, vascsákány, kettős kupos bütykös kerámia, korongolt magasfülű bögre, szemesgyöngy (Foltiny) az a készlet, amelynek analógiái az Alföldi szkitakori kultúra sírjaiban is megvannak.

A stájerországi Leibnitz bronz markolatu vaskardjáról ma már tudjuk, hogy ez - éppen úgy, mint a pánádi és komáromi török - keleti hatásokat mutat ugyan, de még preszkita.

A temetkezési szokások párhuzama Szlovénia kapcsolatait erősen hangsúlyozza. Ny-K, illetőleg K-Ny tájolású csontvázas sírok nagyobb része itt, Donja Dolinán, Szentés-Vekerzugon az autochton lakósságé. Ha nem is döntő maga a tájolás az ethnikum szempontjából, az azonos irányítású sírok a Halstatt kulturákban - mint látható - egymástól távoleső területeken is megvannak.

Szlovéniában a brezjei temető minden világtáj felé mutat tájolást. Ny-K irányítású nyújtott csontvázas sír mellett lótemetkezés vekerzugi típusú zablával és más jellegzetes szkita tárgyakkal fordult elő. Előfordul a lótemetkezés egy-egy halomban több is, emberi csontváz nélkül, sőt hamvasztott temetkezésben is. S ha a hamvasztást kétségbe is vonják (Kromer: H C, 750-500) - ami egyébként Vekerzugban sem volt meg - figyelmet érdemel, hogy ott az egyik sír kocsijának elégetése miatt a lócsont is égési nyomot mutat. Kapcsolatot mutat az a sír is, amelybe két lándzsa volt lóval együtt eltemetve.

Az alsókrajnai Nove Mesto halom felszerszámozott ló sírjában a vaszabla, a szegezett zablapálca, edények, stb. szintén vekerzugi kapcsolatokat mutat, még akkor is, ha a részben bolygatott sír jellegére nem is kapunk tájékoztatást.

Magdalenska gora egyik sírjában a ló, férfi csontvázával együtt került elő; mellékletek egy része (Kettőskereszt fogantyús bogrács, bronz phalerák, vaszablapálcák, stb.) szintén erre a kapcsolatra utalnak, sőt a bogrács az ártándihoz áll közel. Több ilyen sír volt ebben a temetőben, amely nyilván huzamosabb ideig szolgálta célját, mert egyik-másik sírban La Tène fibula, sőt kéttaraju sisak is volt.

A sírok lovas temetkezéseiben éppen úgy, mint a St. veiti temetőben, a Vekerzugban megállapított tarpán lovak feküdtek. Tehát nemcsak a sirmellékletek (főleg a lószerszámok), de a lovak fajtajának azonossága is közelebb visz a kapcsolatok megvilágításában és azt Vekerzugon kívül, talán a gyöngyösi, mezőnyéki, aszódi, tápiószelei, hatvan-boldogi felszereléssel való egybevetést is lehetővé teszi.

Az itt említett tarpán lovak e fajtájának elterjedése a szibériai Pazyryk kurgánok és Magyarország közé esik. Legnyugatibb megjelenésük Szlovéniában állapítható meg az eddigi előfordulás alapján. Bökönyi Sándor nemcsak a délorosz és szibériai csontanyagon végzett vizsgálatokat, de a histriai (Románia) és bulgáriai leletek csontjain is. Kiegészítette ezt a magdalenska-gorai, st. vidi és brezjei csontok tanulmányozása.

Vizsgálataival nagyban hozzájárult a régészeti leletek bizonyító erejének növeléséhez. Közép- és Kelet Európában egy keleti és egy nyugati csoportot állapított meg. A kettő között a Wien-Venezia közt húzható vonal a határ. Bennünket ebből a keleti csoport érdekel. Ehhez tartoznak a magyarországi szkita és hallstatt-kori lovak, a fennebb említetteken kívül a bulgáriai thrák lovak, valamint Ukrajna és a Pontus vidék szkitakori lovai.

Az elterjedési terület legnyugatibb pontján megjelenő szlovéniai lovak a keleti vaskosabb típus behozatalát bizonyítja. Ez a típus tenyésztésre megfelelőbb, terherbiróbb, gyorsabb, nagyobb utat tud megtenni. Alapja a steppei szkita ló. Ezen jutottak el részben terjeszkedés, de részben kereskedelem révén Középeurópáig, Északafrikáig és Ázsiában az Altáj hegységig.

A mi területünk szempontjából nemcsak e lófajta itteni megjelenése - tenyésztése -, de szlovéniai feltűnése történetileg is fontos. Nemcsak a Szovjetunió déli részének és Magyarországnak, hanem az utóbbinak szlovéniai kapcsolatát is igazolja. Kiegészíti ezt az a tárgyi anyag is, amely a két terület sirjaiban egyaránt megvan.

De felvetődik itt az a kérdés, hogy az Alföldi szkitakori kultúra nemcsak közvetítő szerepet játszott-e a Szovjetunió déli része és Szlovénia között?

A leletekből bizonyítható fenti tényből a szerző azt a feltételezést is megengedhetőnek tartja, hogy a délnyugat felé vezető kereskedelmi utvonal oly fontos területén, mint Szlovénia, a magyarországi szkitakori kultúra népe, ha csekély számban is, de ott lehetett.

A magyarországi és szlovéniai területek fémtárgyai (pl. kétfülű bronzphalera-rák) velemszentvidi műhelyekben készülhettek. Talán Regöly sem hanyagolható el eb-

ből a szempontból (ártándi típus bográcsa miatt). Talán a vaszablák egy része is Velemen készült. Feltehető, hogy a jellegzetes szkita-tárgyak hazai utáinzatai is, legalább részben itt készültek.

A kapcsolatot a tarpán ló itteni megjelenése igazolja. Elsősorban a szkitakori edények velemi megjelenése egy csoport itteni megtelepedésének gondolatát is lehetővé teszi.

Ha elfogadjuk azt a gondolatot, hogy a Dunántul lelőhelyei, részben a műhelyek, közvetítő helyei a keleti részek felé, ilyen kisebb központok (expozitúrák) Szlovéniában is lehetnek. Talán a lovas sirok harcosai is ilyen állomás tagjai voltak. A Délnyugat felé vezető ut itt is feltételezhető s talán az ártándi hydria is ezen az uton jutott ide a szkitakor kezdetén.

Velem azonban nem egyeduralkodó a Kárpátmedencében. Az Alföld Északi és Északkeleti peremén előkerült vastárgyak a Gömör-Szepesi Érc-hegység és a Bükk-hegység nyersanyag készletére utalhatnak. Itt is lehettek - talán már a fémkorok kezdetén - fémműességi központok. Erdélyben ugyanez a helyzet.

Ez az elgondolás felveti a műhelyek körzetének és tárgytipusainak meghatározását, működési idejük megállapítását. Mindez a Kárpátmedence területén belül felvetődő régészeti, történeti munkaprogram, amelynek megoldásához a típusok megállapításán túlmenően természettudományos vizsgálatokra van szükség, amit a lovak vizsgálatán túlmenően még egyik formájában sem használt ki a kutatás.

A nyugati, délnyugati utvonalak biztosítása lehetett a szkita befolyás egyik fő oka, már az archaikus időben. A befolyás kezdete a szkita foglalás kezdetével egy időre esik (VI. század közepe, vagy a század harmadik harmada).

+

Tudom, hogy soká vettem igénybe a tisztelt bizottság és tisztelt vendégeink szives türelmét. Szándékosan tettem. Két okom is volt rá.

Elsősorban hangsúlyozni kívántam a szkitakor - itt valóban minden régészeti vonatkozásu - kérdésének fontosságát. Hiszen ez az alapvetése a szkiták, vagy ha

ugy tetszik a szkitakor hazai története végleges kidolgozásának, amiben talán a szkita etnikum történeténél is nehezebb feladat az őslakósság itteni életének, mint a kor előzménye tisztázásának valóban bonyolult kérdése, néptöredékekre oszlása.

Másodsorban - de ez sem kevésbé fontos - a még nem is egészen aprólékos részleteken keresztül reá akartam mutatni arra a nagy munkára, amelyet a szerző 396 lapra terjedő, 270 kisebb-nagyobb közleményre támaszkodó, s azokat 1224 jegyzetben valóban fel is dolgozó, 18 képpel és 31 ábrával felszerelt monográfiája jelent. Nem azért, mert a számok nagyok, hanem azért, mert mindazt meglátta benne, ami e területen keresztülment csaknem minden vándorló nép társadalmára és történelmére jellemző: maroknyi vezető réteg és jelentős számu, régi hagyományait őrző őslakósság.

A sok hozzáférhető hivatkozás, a jó ásatás módjára tanufalként áll mindenki részére, aki a kor sok esetben csak hipotetikusnak tartott megállapításai után tovább kíván a kérdéssel foglalkozni. Gondolom ez elsősorban maga a szerző lesz, akinek eddig közzé nem tett maga ásatása és gyűjtötte nagyjelentőségű anyaga is bizonyára még sok újabb problémát fog felvetni és régieket megoldani.

És ez mutatja legjobban, legvilágosabban, hogy Párducz Mihály akadémiai doktori értekezése megfelel azoknak a kivánalmaknak, amelyeket a tudományos minősítési szabályzat kötelezően elő is ír s amelyre csak azért nem hivatkoztam részletesen, mert a minősítési szabályzat követelményét mindenki ismeri.

Azt hiszem az eddig elmondottak alapján egészen természetes, hogy a doktori értekezést elfogadásra igen melegen ajánlom. A magasabb minősítést - ha a bíráló bizottság határozata alapján a TMB is elfogadja - olyan szakember kapja, akinek tudományos munkáját a szegedi egyetem bölcsészeti karának a felszabadulás után tett előterjesztése alapján a Köztársaság Elnöke - az illetékes fórumok meghallgatása után már 1946-ban egyetemi rendkívüli tanári címmel tüntette ki, s aki azóta sem szünt meg és bizonyára a jövőben sem szűnik meg a magyar régészet terén hasznos és eredményes munkát kifejtteni.

Banner János